

УДК 321.01:342.841

ББК.66.032

ХАННА АРЕНДТ ПРО ПОЛІТИЧНУ ВЛАДУ І НАСИЛЛЯ**В. Ю. Штерн**

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 596-146; e-mail: shtern_v@ukr.net*

У статті розглядається проблема співвідношення влади і насилля, яка сформулювала Х. Арендт, видатний західний політолог. Х. Арендт розкриває творчий потенціал політичної влади через забезпечення і гарантування прав людини, створення умов для оптимального балансу публічного і приватного. Х. Арендт характеризує креативну функцію влади як основну в суспільно-політичному розвитку.

Ключові слова: *політична влада, насилля, публічна сфера, легітимність влади.*

Політична наука прагне до осмислення усієї багатоманітності політичних доктрин, ідей, сфокусованих на проблемах сучасності. Значення їх творчого засвоєння особливо зростає у контексті дослідження вечними складних питань політичного життя сьогодення та пошуку шляхів їх вирішення. Крім того, слід відзначити, що в змістовому плані багато політичних ідей та концепцій минулого є достатньо новаторськими, оригінальними та самобутніми. Саме цим можна пояснити інтерес зарубіжної та вітчизняної політичної науки до творчості німецько-американського політолога Ханни Арендт.

Ім'я Х. Арендт – одна з «візитних» карток західної політичної науки другої половини ХХ ст. – асоціюється з креативними ідеями вченого, які дозволяли відкривати нові горизонти післявоєнного суспільно-політичного майбутнього Європи та й світу в цілому. Яскрава політологічна творчість Х. Арендт стала, безумовно, важливим явищем в сучасній політичній науці. В працях Х. Арендт досліджені природа та сутність політичного, політичні феномени свободи та тоталітаризму, багато складних питань політології. Особливе місце в широкому діапазоні політичної аналітики вченого займають проблеми політичної влади і насилля, їх співвідношення.

Актуальність запропонованої теми зумовлена тим, що влада виступає важливою складовою політичного життя суспільства, визначальним чинником якісного рівня суспільного розвитку будь-якої країни. Політологічний аналіз влади дозволяє зрозуміти, що, по-перше, влада є необхідним атрибутом суспільних відносин, суть якого полягає в переведенні матеріальних і духовних інтересів та сил в спільні дії; по-друге,

влада виступає однією з фундаментальних позитивних сил конструювання політичного порядку.

Тому зрозуміло, що від базових властивостей влади, її ефективного функціонування залежить рівень суспільно-політичного, економічного та соціокультурного життя громадян. Із вищезазначеного випливає важливість дослідження Х. Арендт влади як суспільного явища. Слід також підкреслити, що актуальність проблеми з методологічної точки зору обумовлена необхідністю, як зауважувала Х. Арендт, провести та обґрунтувати чітку відмінність між такими визначальними категоріями політичної науки, як влада, могутність, сила, авторитет і, на кінець, насилля.

Необхідно відзначити достатню кількість досліджень творчості Х. Арендт у західній політичній науці. В них аналізується широке коло проблем, зокрема, стосовно розуміння змісту влади, політичної влади, її основних характеристик і особливостей, місця та ролі насилля в політичному житті суспільства. Серед авторів, які висвітлюють ці питання, можна назвати М. Канован, Д. Вілла, В. Моргунова, А. Магун, Ю. Мішкінене, Є. Трубіна та інших. Дослідження творчості Х. Арендт у сфері політичної філософії загалом і питання сутності політичної влади, її співвідношення з насиллям є важливим та актуальним завданням, оскільки, в сучасній Україні аналізу наукової спадщини Х. Арендт присвячена незначна кількість наукових публікацій [1].

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати сутність, природу та особливості влади, політичної влади в демократичному суспільстві, її співвідношення з насиллям в політологічній творчості Х. Арендт. Саме ці проблеми займають особливе місце в широкому діапазоні політичної аналітики вченого, на них вона зосереджувала свої зусилля для дослідження влади, політичної влади та насилля, їх співвідношення.

Поняття влади виступає з давніх часів в якості центрального в філософсько-політичному дискурсі. Спроба дати концептуальні визначення влади в рамках політико-філософського аналізу здійснювалася уже стародавніми мислителями. Однак, природа влади залишається і понині загадкою для вчених.

Відомо, що влада втілює в собі принцип організованого порядку життя у суспільстві, забезпечення його стабільності і розвитку. Під владою загалом розуміється здатність її суб'єкта нав'язати свою волю іншим, управляти їх діями як насильницькими, так і ненасильницькими, але завжди легітимними методами. Саме тому для сучасної політичної філософії має принципове значення дослідження усього спектру проблем, пов'язаних з функціонуванням та використанням влади, її взаємодією з суспільством в цілому, громадянами, здійснене Х. Арендт.

Концепція влади Х. Арендт сформувалася під впливом теорії дії Арістотеля. Це означало, що Х. Арендт зводила політичну владу до поняття практики, яка виражається в спілкуванні і взаємодії індивідів. До-

сліджуючи сутність влади вчений спирається на два аспекти теорії дії. Згідно них влада виникає в результаті спільного узгодження цілей дій і проявляється в процесі реалізації дій. В ході людської взаємодії (а саме таким способом формуються і діють владні відносини) відчуженість між людьми зникає в спільній дискусії, в якій люди визнають себе рівноправними. Х. Арендт писала «Влада не тільки відповідає людській здатності здійснювати вчинки і справи, але також полягає у вмінні об'єднуватись і досягати згоди один з одним» [2, с. 45]. Тобто, на думку Х. Арендт, політична влада є певним з'єднувальним механізмом політичного організму, його внутрішньою пружиною. Адекватна інтерпретація влади складається тільки у випадку осмислення її як реалізації спільності. «Влада не може бути властива окремому індивіду, – пише Х. Арендт, – вона належить групі і існує до того часу, поки існує дана група. Влада є не що інше, як передумова і основа “буття один з одним”» [3, с. 266].

Х. Арендт пояснює походження влади договірною теорією і розглядає горизонтальну модель суспільного договору в якості приклада утворення політичного суспільства. При цьому Х. Арендт особливо зазначає, що єдиною принциповою основою влади, її фундаментом виступає здатність людей дотримуватися взаємних обіцянок, зобов'язань до договору.

У політико-філософському аналізі проблеми Х. Арендт виходить з того, що фундамент концепції влади складають три тези. Перша теза відзначає, що влада і сила виключають одна одну. Друга теза констатує, що влада і політика виступають як взаємодоповнюючі поняття. Третя теза акцентує увагу на тому, що влада і істина не пов'язані одна з одною. «Істина і влада, – підкреслює Х. Арендт, – є по своїй суті різними феноменами, кожний з яких відноситься до своєї сфери і передбачає екзистенціально різні способи життя» [4, с. 92].

Більш детальний аналіз змісту основних тез, які складають базис концепції влади Х. Арендт, дозволяє відзначити наступне. Розкриваючи суть першої тези слід підкреслити, що вчений вказувала на необхідність розрізняти поняття влада і сила, і не об'єднувати їх під однією найбільш загальною категорією. Філософ підкреслює, що як сила не є формою посилення влади, так і влада не приховує у своєму потенціалі силу. Згідно Х. Арендт, влада і сила виступають протилежностями, які, тим не менше, певним чином співвідносяться одне з одним. При цьому влада є первинною. «Влада належить, по суті, до всіх державних утворень, а також організованих груп, – відзначає Х. Арендт. – На силу ця належність не розповсюджується» [5, с. 52].

Відмінність між владою і силою Х. Арендт пояснює також посиленням на контекст виправдання і легітимації. «Влада не потребує виправдання, так як вона завжди іманентна всім людським співтовариствам, – підкреслює вчений. – Але вона потребує легітимації... Претензія

на владу легітимізується посиленням на минуле, в той час як виправдання засобів відбувається з допомогою мети, яка лежить в майбутньому. Сила може бути виправдана. Однак вона ніколи не є легітимною» [6, с. 53].

Таким чином, Х. Арндт аналізує діалектику взаємодії влади та сили і приходять до висновку, що ці два явища є відмінними і повинні виступати протилежностями, разом з тим використання сили має бути легітимізоване.

Друга теза базується на тому, що влада виступає політичним суб'єктом і утворюється в суспільній взаємодії. Влада постає як внутрішнє відношення політичного і проявляється як координація дій, як явище «цілковито ненадійне і лише тимчасовий перетин різних вольових спонукань і інтенцій» [7, с. 195]. Такий взаємний перетин людських дій дуже крихкий, ненадійний. Тому політична сфера є нестабільною, їй завжди загрожує сила, а також зловживання з боку цілераціональності.

Третю тезу Х. Арндт, згідно з якою влада і істина є поняттями, що виключають одне одного, необхідно розуміти так, що політика конститується не як когнітивний простір, в основі якого лежить дискурсивно-комунікативна раціональність, а як інтерсуб'єктивність судження і думки, необтяжена пошуком істини. Вчений вважає, що орієнтація на пошук істини може привести до «тиранії істини» і тим самим сприяти руйнуванню політичної сфери.

Аналізуючи різноманітні аспекти влади як суспільного явища, Х. Арндт обумовлює її ефективність не політичними інститутами, а потенціалом, який необхідно актуалізувати. Саме тому «влада не багатьох цілком може при певних обставинах виявитися вище влади багатьох», таким же чином «народні повстання можуть розгорнути майже непереможну могутність проти абсолютної матеріальної переваги державних засобів насилля» [8, с. 266].

Діяльність політичної влади здійснюється згідно Х. Арндт, у таких напрямках. Перш за все це захист владою прав людини. Саме сучасні інституційні структури повинні гарантувати захист прав людини. В реальному житті констатує вчений, складається ситуація, коли «елементарні права таким же чином мало забезпечувались звичайним функціонуванням національних держав в центрі Європи, як мало були захищені і в серці Африки» [9, с. 391].

Х. Арндт пояснює такий стан недотримання прав людини, поперше, абстрактністю формулювання прав людини в політико-правових документах XVIII-XIX ст.; по-друге, нездатністю влади захистити права людей, що особливо виявилось під час Другої світової війни та у діяльності тоталітарних режимів в Німеччині, СРСР у 30-50-х роках XX ст.

Важливим напрямком творчого потенціалу влади виступає її роль у забезпеченні гармонійного поєднання публічної і приватної сфери суспільного життя. Саме цим проблемам Х. Арндт приділяє особливу

увагу, вони стають предметом її всебічного аналізу. В праці «Vita activa, або про діяльне життя» філософ розробляє теорію діяльності, пов'язуючи з нею категорії свободи, ідентичності, плюралізму, а також «публічного простору». Вчений, спираючись на досвід античного полісу, відзначає, що життя в давньогрецьких містах поділялося на два виміри: приватний, пов'язаний з домогосподарством і сімейною сферою і публічний, який відповідає простору політичного. Згідно концепції Х. Арендт, справжнє людське буття можливе тільки через дію влади у відкритому публічному просторі політичного, в якому індивіди спільно досягають бажаних результатів. Необхідними передумовами при цьому повинні бути свобода слова і дискусія в суспільстві.

Поняття «публічний» відображає у творчості Х. Арендт ті сторони політичного співтовариства, які характеризуються прозорістю, відкритістю і гласністю. Що ж стосується приватного, то ця сфера, на думку Х. Арендт, виражається в закритості, причетності тільки до даного індивіду.

Особливістю творчості Х. Арендт в контексті дослідження проблеми розмежування приватного і публічного виступає інтенція до аналітики влади як прояву публічного. «Влада є те, що кличе до існування і взагалі утримує в бутті публічну сферу, потенційний простір явлення серед інших» [10, с. 265]. Х. Арендт підкреслює, що виступаючи головною рисою публічного, влада не повинна займати в ньому гіпертрофованого місця, оскільки це може привести до порушення гармонійного співвідношення між публічністю і приватністю.

Х. Арендт переконана, що дисбаланс в бік публічності пов'язаний з занадто великою питомою вагою владно-бюрократичних структур в житті суспільства. Такий тип влади властивий для тоталітарних режимів і приводить до деформації буття індивідів, перш за все за рахунок обмеження приватної сфери. Х. Арендт приходить до висновку, що політична система, політична влада містить в собі стримуючі чинники (розподіл влади, правова держава, громадянське суспільство) для забезпечення адекватної ролі в публічній сфері і тим самим створення умов для демократичного розвитку суспільства, нормальної людської діяльності. Вчений підкреслює, що в такому суспільстві практичні справи здійснюються з допомогою обговорення і переконання, а не примусом чи насиллям.

Обґрунтовуючи креативний характер політичної влади Х. Арендт приводить приклади модерних проявів народної влади: робітничі ради, повстання в Будапешті 1956р., «Празька весна» 1968р., численні рухи опору іноземній окупації. Ці та інші політичні події в різних країнах світу, а також вищезазначені ідеї дозволили філософу обґрунтувати власне розуміння сутності та функції політичної влади. У дискусії з представниками традиційного напрямку в політичній науці, які вважали, що влада у своїй діяльності вичерпується в основному примусом та насил-

лям, Х. Арендт обстоює зовсім іншу традицію в методології політичної науки: політична влада в умовах свободи та демократії повинна концентрувати основні зусилля на вирішенні насущних творчих завдань, які стоять перед спільнотою в різних сферах суспільного життя.

Для більш глибокого теоретичного аналізу потенціалу влади Х. Арендт досліджує сутність насилля, вважаючи його альтернативою владі. Вона дорікає політичній думці минулих часів за незавершеність пошуків інтерпретації понять, які приводять до того, що «проблеми насилля залишаються все ще не ясними» [11, с. 312]. Сучасна політична думка також мало що прояснила суть питання. Х. Арендт приходить у зв'язку з цим до розуміння того, що «політичній теорії немає що сказати про насилля» і що необхідно залишити це питання «технікам політики» [12, с. 9]. Тим не менше усе це не завадило Х. Арендт написати філософсько-політологічне дослідження «Про насилля». Цілком зрозуміло, що філософ не могла не відреагувати на гігантський вибух насилля в ХХ ст., прагнучи розібратися в його походженні, сутності та проявах.

Аналізуючи традицію філософського осмислення політичної сфери, Х. Арендт звертає увагу на ряд «ціннісних переворотів» в розумінні співвідношенні між двома модусами людського буття – діяльним і споглядальним (*vita activa* і *vita contemplativa*). Саме в наслідок цих «переворотів», на думку вченого, характерний для грецького полісу погляд на політичну діяльність як по суті вільну в сучасній політиці, остаточно втратив своє значення. З цієї переорієнтацією Х. Арендт пов'язує формування двох важливих політико-філософських аргументів, спрямованих на захист насилля: перший – виправдання будь-яких засобів для досягнення мети.; другий – розуміння насилля як природного виразу боротьби за життя і збереження людського роду.

Пропонуючи власну інтерпретацію насилля, Х. Арендт відштовхується від свого розуміння сутності влади. «Якщо ми звернемося до дискусії про владу, – відзначає вона, – то виявимо, що теоретики політики, як ліві, так і праві, погоджуються з тим, що насилля є не більше чим найбільш крайній вираз влади» [13, с. 35].

Однак визначення влади через відношення панування і підпорядкування не є, з точки зору Х. Арендт, неодмінним і єдино правильним. «Існує друга тенденція, не менш стара: коли афінський поліс називав свій політичний устрій ісономією або коли римляни визначали власну форму правління як *civitas*, вони виходили з іншого розуміння влади і закону, не зводячи їх до відносин наказу і підпорядкування і не ототожнюючи владу з управлінням, а закон – з наказом» [14, с. 40].

Х. Арендт визначає насилля як явище, яке відображає інструментальний аспект політичної діяльності, тобто насилля може використовуватися не тільки групою, але й окремими людьми. В цьому, на думку вченого, і полягає одна з найбільш очевидних відмінностей між владою і насиллям: влада завжди потребує прихильників, тоді як насилля може

обійтись без них. Насилля виступає для Х. Арендт як примусове обмеження свободи волі політичних суб'єктів, як придушення фізичних і духовних можливостей учасників політичного процесу. Тенденцію до отожднення насилля і влади Х. Арендт пояснює специфікою політичної практики, а саме тим, що насилля і влада набагато частіше зустрічаються в «комбінації», ніж в чистій і, відповідно, крайній формі.

Х. Арендт приходиться до висновку, що в основі держави і її інститутів повинно бути не насилля, а влада. Більше того, уявлення про те, ніби насилля зміцнює владу, не відповідає суті справи. «Насилля, – зауважує вона, – здатне зруйнувати владу. Але що ніколи не може виникнути з нього, то це влада» [15, с. 53]. Насилля вказує на втрату влади, і чим ширше воно використовується, тим менше залишається влади. «Правління чистим насиллям, – підкреслює вчений, – починається тоді, коли влада втрачена» [16, с. 53].

Насилля протиставляється Х. Арендт участі і згоді античного суспільства, демократичним структурам Нового часу і легітимаційним практикам сучасності. Вчений через свою наукову творчість проводить ідею про те, що з багатоманітності засобів політичної діяльності насилля є самим небажаним для суспільства.

Х. Арендт відзначає, що в політичній науці склалась стійка традиція розглядати політику як сферу панування одних людей над іншими, вищим проявом якої виступає насилля. Х. Арендт категорично не погоджується з такими поглядами та ідеями про те, що влада і насилля мають подібні начала. Вона розмежовує ці поняття за суттєвими підставами:

- напрямки, які відповідають вимогам історичного прогресу: насилля не конструктивне, руйнівне; справжня влада містить в собі величезний творчий потенціал для розвитку;

- механізми здійснення: «крайнім проявом насилля є протистояння всіх одному, крайнім проявом насилля є протистояння одного всім» [17, с. 320];

- відношення до мети політичної діяльності: «якщо насилля як політичний засіб потребує певної спрямовуючої мети, яка служить його виправданню», то «влада... є щось таке, що існує для будь-яких цілей і незалежно від них, так що влада зовсім не виступаючи зброєю здійснення відповідних цілей, постає тією необхідною умовою, без якої ні одне людське об'єднання не зможе мислити і діяти» [18, с. 330].

Таким чином, аналізуючи одну з найбільш складних проблем політичного знання – співвідношення влади і насилля, Х. Арендт виходить з неприпустимості зведення політики, державної влади до насилля. Однак, чи означало це, що вона повністю виключає насилля із засобів реалізації політичної влади? Очевидно, що позиція Х. Арендт не була в цьому питанні однозначна, адже їй було властиво розуміння того, що політична влада не може обійтись без примусу. Вона допускає застосу-

вання насилля в окремих випадках: у внутрішній політиці – по відношенню до злочинців, маргіналів, які відмовляються підпорядковуватися принципу консенсусу [19, с. 330]; в міжнародних відносинах – «в якості останнього засобу захисту владних структур від посягання зовнішніх ворогів» [20, с. 326].

Згідно Х. Арендт, значення політичного насилля як способу підтримки політичної стабільності достатньо обмежене, оскільки воно приводить до відчуження учасників політичного процесу один від одного. Конфронтація і ескалація насилля можуть створити не тільки серйозні перешкоди для розвитку суспільства, але й привести до краху політичної організації і суспільної системи в цілому. Особливо слід відзначити, що визнаючи присутність насилля в реальній політиці, Х. Арендт приходить до розуміння того, що тільки його обмеження дасть можливість розширити творчий потенціал політики.

У зв'язку з вище зазначеним стає зрозумілим особлива увага вченого до питання про легітимність влади. Позиція Х. Арендт в цьому питанні виступає свого роду перетином головних стратегій західної політичної думки в осмисленні поняття легітимність. «Влада не потребує обґрунтування, оскільки властива самому існуванню політичних співтовариств, – підкреслює вона, – чого вона дійсно потребує так це легітимності» [21, с. 331]. Легітимність Х. Арендт розглядає як особливий стан політичної влади, при якому дії політичних суб'єктів спрямовуються так, що необхідність використання насилля і примусу мінімізується. Під легітимізацією політичної влади Х. Арендт розуміє також її народну підтримку. Така народна підтримка – це фактор, який стримує дезінтегративні процеси в політичному співтоваристві, а дії влади стають при цьому передбачуваними і чітко визначеними.

Підводячи підсумки статті необхідно відзначити такі положення, які розкривають погляди Х. Арендт на проблеми політичної влади і насилля:

- творчий потенціал влади актуалізується у випадку забезпечення і гарантування прав людини, створення умов для оптимального балансу публічного і приватного, досягнення свободи;

- насилля – це явище, яке не пов'язане з владою необхідним чином, хоч воно і може виступати одним із інструментів політичної діяльності. Влада за своєю природою творча, насилля – руйнівне;

- суттєвим фактором обмеження насилля в реальній політиці виступає легітимність, тобто підтримка влади громадянами. Саме з нею у довгостроковій перспективі пов'язані процеси зміцнення цілісності і стабільності суспільства.

Література:

1. Лой М.А. Онтологічний підтекст політичної філософії Ганни Арендт / М. А. Лой // Філософська думка. – 2007. – №4. – С. 3-16; Шевчук Д.

- Проблема відродження класичної традиції в сучасній політичній філософії: Ханна Арендт, Лео Штраус / Д. Шевчук // Наукові записки. Серія «Філософія». – 2010. – Вип. 6. – С. 12-19.
2. Arendt H. Macht und Gewalt / H. Arendt. – Munchen: R. Piper. Co Verlaq, 1970. – 160 p.
 3. Арендт Х. Vita active или о деятельнойж изни / Х. Арендт. – СПб.: Алетейя, 200. – 437 с.
 4. Arendt H. Macht und Gewalt. – Munchen: R. Piper. Co Verlaq, 1970. – 160 p.
 5. Arendt H. Macht und Gewalt. – Munchen: R. Piper. Co Verlaq, 1970. – 160 p.
 6. Arendt H. Macht und Gewalt. – Munchen: R. Piper. Co Verlaq, 1970. – 160 p.
 7. Арендт Х. Vita active или о деятельной жизни / Х. Арендт. – СПб.: Алетейя, 200. – 437 с.
 8. Арендт Х. Vita active или о деятельной жизни / Х. Арендт. – СПб.: Алетейя, 200. – 437 с.
 9. Арендт Х. Истоки тоталитаризма / Х.Арендт. – М.: Центрком, 1966. – 672 с.
 10. Арендт Х. Vita active или о деятельной жизни / Х. Арендт. – СПб.: Алетейя, 200. – 437 с.
 11. Арендт Х. О насилии / Х.Арендт. – Мораль в политике. Хрестоматия. – М.: Изд-во МГУ, 2004. – С. 312-378.
 12. Arendt H. On Revolution. – N.Y.: Viding. 1963. – P. 3-45.
 13. Arendt H. On Violence. – N.Y., 1970. – 108 p.
 14. Arendt H. On Violence. – N.Y., 1970. – 108 p.
 15. Arendt H. On Violence – N.Y., 1970. – 108 p.
 16. Arendt H. On Violence. – N.Y., 1970. – 108 p.
 17. Арендт Х. О насилии./ Х. Арендт. – Мораль в политике. Хрестоматия. – М.: Изд-во МГУ, 2004. – С. 312-378.
 18. Арендт Х. О насилии / Х. Арендт. – Мораль в политике. Хрестоматия. –М.: Изд-во МГУ. 2004. – С. 312-378.
 19. Арендт Х. О насилии / Х.Арендт. – Мораль в политике. Хрестоматия. –М.: Изд-во МГУ, 2004. – С. 312-378.
 20. Арендт Х. О насилии / Х. Арендт. – Мораль в политике. Хрестоматия. – М.: Изд-во МГУ, 2004. – С. 312-378.
 21. Арендт Х. О насилии / Х. Арендт. – Мораль в политике. Хрестоматия. – М.: Изд-во МГУ, 2004. – С. 312-378.

Стаття надійшла до редакційної колегії 13.11.2016 р.

*Рекомендовано до друку д.політ.н., професором **Климончуком В.Й.**,
д.політ.н., професором **Бурдяк В.І.** (м. Чернівці)*

**HANNA ARENDT'S VIEW ON POLITICAL POWER
AND VIOLENCE****V. Y. Shtern**

*Vasyl Stefananyk Precarpathian National University;
76018, Ivano-Fransivsk, T. Shevchenko Street, 57;
ph. +380 (3422) 596-146; e-mail: shtern_v@ukr.net*

The author considers the problem of correlation between power and violence formulated by an outstanding western politologist Hanna Arendt. Arendt reveals creative potential of power through insurance and guaranteeing of human rights, providing conditions for optimum balance of the public and the private, achievement of freedom. Hanna Arendt characterizes the creative function of power as the main in the social-political development.

Key words: *political power, violence, public sphere, legitimate power.*